

Анотація:

О.Леся ДОЛИНСЬКА. РЕСУРСНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті йдеться про те, що туризм – це подорож заради задоволення; також теорія та практика турів, бізнес із залучення, розміщення та розваги туристів та бізнес з організації турів. Туризм може бути міжнародним або всередині країни мандрівника. Сьогодні туризм є основним джерелом доходу для багатьох країн і впливає на економіку як країни походження, так і приймаючої країни, а в деяких випадках має життєво важливе значення. Відпочинок – це дозвілля, причому дозвілля – це час на власний розсуд. Потреба працювати, щоб забезпечити відпочинок, є важливим елементом для існування та психології людини. Одним з регіонів перспективного розвитку туризму в Україні є Хмельницька область, яка характеризується вигідними особливостями географічного розташування, сприятливим кліматом, багатим туристично-рекреаційним потенціалом. Туристична галузь є важливою складовою розвитку держави має вагомое значення для економіки та соціальної сфери не тільки Хмельниччини, а й країни загалом.

Хмельницька область має величезні природні ресурси для динамічного розвитку туризму і рекреації. Як відомо, природно-ресурсний потенціал на конкретній території формується поєднанням її природних умов і ресурсів. За рівнем забезпечення землями рекреаційного призначення Хмельницька область займає перше місце в країні, а природні рекреаційні ресурси займають друге місце в структурі її природно-рекреаційного потенціалу. До природних рекреаційних ресурсів Хмельниччини належать сприятливі кліматичні умови, мальовничі краєвиди, значні лісові масиви, а також джерела мінеральних вод поблизу Сатанова. Значна частина історико-культурної спадщини зосереджена в м. Кам'янець-Подільський. Місто-музей Кам'янець-Подільський включає понад 100 пам'яток. Нажаль, сьогодні рекреаційний потенціал області використовується не в повній мірі, що пояснюється особливостями регіонального господарювання та слабкою промоцією регіону для потреб туризму та рекреації.

Ключові слова: туризм, рекреація, історико-культурні місця, бальнеологічні ресурси, Хмельницька область.

Надійшла 03.09.2022р.

УДК [338.48-6:2: (1-751.6)] (477.86)

DOI:<https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.2.12>

Марія ХІМІЧ

ПЕРЕДУМОВИ ТА ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНЕ ЗНАЧЕННЯ САКРАЛІЗАЦІЇ ПAM'ЯТОК НЕЖИВОЇ ПРИРОДИ В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

На Прикарпатті є велика кількість геолого-геоморфологічних пам'яток, які мають крім наукового значення ще й сакральне, оскільки об'єкти неживої природи були одними з перших, які люди використовували в релігійному житті, наділяли їх надприродною силою. На сьогодні, багато геолого-геоморфологічних об'єктів Івано-Франківської області мають значний потенціал для використання в релігійному туризмі і формуванні духовно-релігійного світогляду населення.

Ключові слова: природні передумови, сакральні об'єкти неживої природи, геологічні пам'ятки, геоморфологічні пам'ятки, Івано-Франківська область.

Постановка науково-практичної проблеми, актуальність і новизна дослідження. Івано-Франківщина (Прикарпаття) традиційно вважається однією з найрелігійніших областей України, де, крім об'єктів сакральної архітектури (церков, храмів, монастирів, тощо), сформувалися осередки духовності, основою яких є об'єкти природного походження, що мають сакральний зміст і беруть участь у формуванні духовно-релігійного світогляду населення.

XXI століття є часом глобальних викликів для суспільства, особливо для України, оскільки, крім пандемії Covid-19, що кардинально змінила життя людей і значно трансформувала особливості організації рекреаційної діяльності, наша держава зазнала безпрецедентної в XXI ст. за своєю жорстокістю війни,

розв'язаної Росією. Після початку коронавірусної пандемії, але до повномасштабного російського вторгнення, значні можливості для розвитку в Україні отримав внутрішній туризм, зокрема ті його галузі, що пов'язані з діяльністю у відкритому природному середовищі. Геолого-геоморфологічні пам'ятки є невід'ємними елементами природи, вони створюють унікальні атрактивні ландшафти, які допомагають пізнати природу в усіх її проявах. В історії людства саме природні об'єкти були першими, яким люди надали сакральне значення. Люди вірили в надприродну силу цих місць, вважали, що вони наділені духовними властивостями. Так, у біблійних текстах знаходимо, що дуже часто місцем «розмови з Богом» чи іншого контакту з «вищими силами» були вершини гір, водні об'єкти, печери та інші місця з незвичними

формами рельєфу. Преображення Господнє відбулось на горі Фавор, цілюще джерело «Гіхон» згадується в Біблії, як місце зцілення, Ісус похований у вапняковій печері – «Гріб Господній». Традицію сакралізації пам'яток неживої природи можна спостерігати і до сьогодні, наприклад, багато церков, храмів та монастирів у місцевості з складним і неоднорідним рельєфом будують на підвищених відкритих ділянках.

Пам'ятки неживої природи є невідтворюваними, вони можуть зазнавати техногенних змін, тому дослідження природних умов виникнення, особливостей формування, різноманітності, загроз руйнування та потреб у захисті їх є надзвичайно актуальним. Геолого-геоморфологічні пам'ятки можуть бути як об'єктами наукових досліджень, так і об'єктами практичної діяльності людини, зокрема у сфері туризму та рекреації. Відповідно, це може сприяти економічному та інфраструктурному розвитку території, де вони поширені.

Попри відзначену вище актуальність досліджень пам'яток неживої природи, що набули сакрального значення, як об'єктів, що можуть використовуватися з рекреаційною та туристичною метою, передумови утворення, особливості розташування, різноманітність геолого-геоморфологічних пам'яток в межах Івано-Франківської області вивчено ще недостатньо. Новизна нашого дослідження полягає у дослідженні геолого-геоморфологічних пам'яток Прикарпаття, як об'єктів релігійного туризму.

Зв'язок теми статті з важливими науково-практичними завданнями. Цілеспрямоване й системне вивчення геолого-геоморфологічних пам'яток є важливим напрямом геологічних і геоморфологічних досліджень, які проявляють важливу на сьогодні тенденцією екологізації як геології, так і географії. Прикарпаття, яке займає гірські й передгірні території Українських Карпат, має значну георізноманітність та потенціал для проєктування та впровадження комплексної охорони та використання геоспадщини, де, крім збереження об'єктів неживої природи, буде зберігатися різноманіття органічного світу і збереження цих об'єктів як осередків духовності.

Метою статті є дослідження природних передумов утворення осередків духовності на Прикарпатті та просторовий аналіз їх поширення в цьому регіоні.

Завдання статті:

– проаналізувати наукові підходи щодо визначення понять: «пам'ятка природи», «пам'ятка неживої природи», «геологічна пам'ятка природи» «сакральний об'єкт» тощо;

– наголосити на основних рисах геологічної та геоморфологічної будови території Івано-Франківської області в контексті можливого набуття природними об'єктами сакрального змісту;

– визначити сакральний зміст геолого-геоморфологічних пам'яток природи, дати тлумачення сакральній ролі природних об'єктів;

– відобразити картографічно розташування та різноманітність геологічних і геоморфологічних пам'яток Прикарпаття із зазначенням їх сакрального змісту;

– проаналізувати туристсько-рекреаційне значення сакральних об'єктів Прикарпаття природного походження.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Дослідження геологічних і геоморфологічних пам'яток почалося з другої половини ХХ ст. Зокрема, В.Г. Бондарчук [2] у своїй публікації висунув наукові підвалини для формування офіційного статусу геолого-геоморфологічних пам'яток. Значним кроком у формуванні статусу пам'яток геоморфологічного характеру була праця Е.Т. Палієнка [15] «Пошукова та інженерна геоморфологія», в якій представлено генетичну класифікацію природоохоронних геолого-геоморфологічних об'єктів. Дослідження геолого-геоморфологічних пам'яток простежується у працях Н.Е. Коротенка, А.С. Щириці, А.Я. Каневського, В.П. Гриценка, А.А. Іщенка, В.І. Шевченка, В.М. Палюха. Окремі геологічні та геоморфологічні аспекти розглядалися у періодичних наукових виданнях. Л.В. Самойленко [17] у своїй публікації здійснив узгодження існуючих класифікацій «геологічних пам'яток» із законодавчою й нормативно-правовою базою та відомостями кадастру. С.Ю. Бортник, Н.П. Герасименко, О.О. Комлев, Е.Т. Палієнко, В.В. Стецюк [19] представили своє бачення особливостей методологічної єдності заповідання як геологічних, так і геоморфологічних пам'яток. Методичні аспекти класифікації і паспортизації геолого-геоморфологічних пам'яток природи висвітлені у працях В.П. Брусака [3].

Сакральньо-географічні знання формувалися впродовж багатьох епох. Однією з важливих і основоположних робіт стала праця Ф. Ратцеля «Географія людини» (1882-1891), в якій детально розглядався вплив навколишнього географічного середовища на особливості культури та релігії як невіддільний її чинник. У 60-ті рр. ХХ ст. О. Гульткрантц запропонував визначення поняття «екологія релігії», що характеризує інтеграцію релігії в навколишнє середовище та наслідки такої інтеграції [23].

Результати сакрально-географічних досліджень, у тому числі України, представлені в роботах О. І. Шаблія [21] (1993; 2001), Л. Т. Шевчук [22] (1999). С. П. Романчук досліджує проблему сакралізації ландшафтів, виокремлюючи практичні підходи до вивчення сакральних ландшафтів. М. Д. Гродзинський створює концепцію сакрального ландшафту. Історію формування та класифікацію сакральних ландшафтів представлено у працях В.М.Воловика.

Викладення основного матеріалу. Німецький географ Олександр Гумбольдт у першій половині XIX ст. під час експедиції в Південну Америку, описуючи визначні та унікальні природні утворення, зокрема скельні масиви, водоспади тощо визначив їх, як «пам'ятки природи», саме з цього часу цей термін увійшов у науковий вжиток.

Поняття «пам'ятки природи» чітко сформульоване в Законі України «Про природно-заповідний фонд України», де «пам'ятки природи» визначаються як окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення [10]. Усі пам'ятки природи поділяються на: пам'ятки живої природи, пам'ятки неживої природи, комплексні пам'ятки природи.

В.П. Брусак досить влучно сформулював визначення поняття «пам'ятки неживої природи», де вони визначаються як «відслонення гірських порід різного віку (стратотипи), скупчення палеонтологічних решток, зразки типових і унікальних порід і мінералів, окремі скелі та скельні комплекси, печери, водоспади, визначні вершини, витоки великих і середніх за довжиною річок, виходи прісних і мінеральних вод, озера різного генезису тощо» [3].

У науковій літературі існують різні погляди на проблему класифікації пам'яток неживої природи, оскільки багато з них поєднують у собі геологічну (прояви ендегенних сил) і геоморфологічну (прояви екзогенних сил) сутність. Так, деякі науковці всі пам'ятки неживої природи називають геологічними, й вони поділяються на геоморфологічні та гідролого-гідрогеологічні групи. В.П. Брусак [3] усі пам'ятки неживої природи поділяє на три класи відповідно до головного об'єкта їхньої цінності для охорони, а саме: геологічні, геоморфологічні та гідрологічні пам'ятки. Г.І.Денисик зазначає, що «геологічні пам'ятки існують у вигляді окремих форм поверхні, природних чи штучних відслонень, гідрогеологічних і гідрологічних об'єктів тощо» [9].

В.В. Стецюк [19] окреслює роль геологічних та геоморфологічних пам'яток як

об'єктів геотуризму (природопізнавального туризму), пов'язаних із визначними рисами довкілля, завдяки яким ці об'єкти мають розглядатися як пам'ятки природи.

Визначення поняття «геологічна пам'ятка природи» чітко формулює Ю. О. Бондар: це «унікальний або типовий об'єкт (комплекс взаємопов'язаних об'єктів) природного чи штучного походження, який найбільш повно для даної місцевості відображає протікання геологічних процесів та їх результати, являє собою наукову, освітню, культурно-пізнавальну, естетичну цінність, доступний для спостереження й вивчення, і охороняється державою» [1].

У науковій літературі існує кілька класифікацій геологічних пам'яток, які формулюються на різних принципах. Так, зважаючи на предметний принцип, фахівці Центрального науково-природничого музею НАН України запропонували таку класифікацію геологічних об'єктів: 1) стратиграфічний, 2) палеонтологічний, 3) мінералогічний, 4) петрографічний, 5) тектонічний, 6) вулканічний, 7) геоморфологічний, 8) спелеологічний, 9) геохронологічний, 10) космогенний, 11) гідролого-гідрогеологічний, 12) історико-гірничопромисловий, 13) гляціологічний, 14) узбережно-аквально-музейно-колекційний [7].

Г.І. Денисик, зважаючи на розміщення та комплексний характер геосайтів Поділля, з метою оптимального планування природоохоронних заходів та раціонального використання об'єднав типи геосайтів у п'ять окремих груп:

- історико-геологічна група, що інтегрує геосайти, які відбивають певні етапи геологічного розвитку регіону чи Землі загалом (стратиграфічний, палеонтологічний, палеогеографічний, четвертинний типи);

- мінерало-петрографічна група, що вміщує геосайти, у яких представлено речовинний склад земної кори (мінералогічний, петрологічний, літологічний типи);

- група геодинамічних типів геосайтів, яка об'єднує такі геосайти, які репрезентують енде- і екзогенні геологічні процеси (тектонічний, вулканічний, космогенний, геоморфологічний);

- група гідрогеосайтів, яка складається з об'єктів, утворених літогенною основою і водою;

- геоісторична група, що включає геосайти, значимі в історичному, соціально-економічному, культурологічному та естетичному планах (геоархеологічний, геокультурологічний, гірничо-промисловий типи) [9].

Починаючи з первісних часів, люди

наділяли природні об'єкти, зокрема неживої природи, надзвичайними властивостями, вірили в їхню духовну силу. У географічній науці такі ландшафти називають сакральними, тобто такими, що мають виняткову цінність, важливість і значущість, володіють атрактивними властивостями і потребують особливого ставлення. Саме тому наявність геологічних, гідрогеологічних, геоморфологічних об'єктів може бути основою для формування сакральних ландшафтів. Сакралізація пам'яток неживої природи свідчить про розвиток на цій території сакрального ландшафту. Це можуть бути різні нерівності рельєфу, приховані або відкриті на поверхні розломи, відкриті і підземні водні джерела, порожнини тощо.

У академічному тлумачному словнику української мови поняття сакральний визначається як такий, що:

1. стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний. Який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний.
2. став звичним, узвичаєним; традиційний.
3. має сумнівну або погану славу; горезвісний [18].

С.П. Романчук визначає сакральні ландшафти як природні або природно-антропогенні геосистеми, які виконують духовну функцію, пов'язану, в першу чергу, з релігійними запитами людства, які є об'єктами паломництва, тобто викликають прагнення до спілкування з ними у певній категорії населення [16].

М.Д. Гродзинський виділяє сакральний ландшафт як образ священного простору, значення місць та конфігурацій якого сприймаються й успадковуються певними групами людей як прояви «вищої сили» (зокрема, Бога або богів) [8].

В.В. Канська, розглядаючи причини сакралізації ландшафтів, зазначає, що «часто причиною сакралізації ландшафту стає його унікальність через пейзажні чи лікувальні особливості: незвичайні обриси скель, гір чи пагорбів, вікове дерево, джерело із цілющою водою, печери, карстові провали тощо» [11].

О.П. Ковальов характеризує сакральний ландшафт як духовний потенціал, який сприяє виникненню сакральних вузлів у просторі денної поверхні [12].

В.М. Воловик натуральні за походженням місця поклоніння (камені, дерева, джерела, гаї), відносить до частини варіанту язичницьких ландшафтів. Групу варіантів язичницьких ландшафтів науковець розділяє на групи натурального та антропогенного генезису [5].

Таким чином, аналізуючи значення

геолого-геоморфологічних пам'яток як сакральних об'єктів, слід зазначити, що пам'ятки неживої природи є унікальними за своєю будовою, походженням, розташуванням, проявом форм рельєфу і мають, крім пізнавального і наукового значення, ще й сакральне, оскільки часто вони є об'єктами релігійно-культурного, ритуального й містичного сприйняття і мають особливий духовний зміст.

Чинники формування, різноманітність, особливості поширення геолого-геоморфологічних пам'яток безпосередньо залежать від тектонічної будови та літологічного складу гірських порід, ендегенних і екзогенних сил та процесів, а також від фізико-географічного положення території дослідження. Геологічні й геоморфологічні пам'ятки, поряд із гідрологічними, є типами пам'яток неживої природи, головною ознакою яких є морфологічна виразність і значна відслоненість, тобто наявність геоморфологічного складника.

Територія Прикарпаття в межах Івано-Франківщини належить до Західноукраїнського краю зони широколистяних лісів та Українських Карпат. Івано-Франківська область відзначається різноманіттям рельєфу, оскільки розташована на стику двох географічних регіонів – Східноєвропейської рівнини та Карпат. Значний перепад висот з північного сходу з 230 м н. р. м. до південного заходу з висотою 2061 м вплинув на формування численних пам'яток неживої природи.

Тектонічну будову Прикарпаття формують Східно-Європейська платформа, Середземноморський рухливий пояс та Західно-Європейська платформа. Каледонська платформна структура представлена Волино-Подільською плитою та схилами Українського щита, герцинська платформна структура – Галицько-Волинською западиною [6]. Середземноморський рухливий пояс сформований Карпатською складчастою областю, до якої входять Передкарпатський крайовий прогин, гірські споруди Карпат, Закарпатська міжгірна западина. Західноєвропейська платформа, крайня східна частина якої поширюється на територію України, смугою простягається до гирла річки Стрий і занурюється під товщу порід Передкарпатського прогину [14]. Карпатська складчаста область є частиною Альпійсько-Гімалайського складчастого поясу. Довгий геологічний розвиток і тривалий горотвірний процес протягом кількох епох сформували складну будову системи, важливою ознакою якої є поширення потужних товщ порід різного походження і віку. Вона складена докембрійськими гнейсами, гранітами, кварци-

тами, кристалічними сланцями та відносно молодими осадовими відкладами (пісковиками, глинами, глинистими сланцями). Тут багатокілометрова товща осадових порід зім'ята у складки, які насунуті в північно-східному напрямку на Передкарпатський прогин [20].

Геологічну будову Карпатської складчастої області формують інтенсивно дислоковані флішеві відклади крейди та палеогену, виявлені монотонним переверстуванням пісковиків, алевролітів і аргілітів. Докайнозойські утворення виходять на поверхню тільки на півдні в Рахівських і Чивчинських горах. Карпатську складчасту область від південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи відділяє область інтенсивного неогенового прогинання – Передкарпатський крайовий прогин, який заповнений товщею міоценових молас потужністю до 5 км. На території південно-західної окраїни Східноєвропейської платформи найдавніші утворення представлені кристалічними породами. Кристалічний фундамент полого ($1-1,5^\circ$) занурюється в західному і південно-західному напрямках і поступово перекривається молодшими осадовими відкладами пізнього протерозою, кембрію, ордовіку, силуру, девону, карбону і трансгресивно залягаючими осадовими утвореннями крейди та неогену [4].

Орографічно територію області можна поділити на три частини: 1) рівнинну, де переважають лісостепові ландшафти, і яка охоплює північний схід Івано-Франківщини до Дністра, тобто територію Опілля (обабіч Дністра) та Покуття (в межиріччі Прута і Дністра). Вона належить до Подільської височини і Верхньодністровської улоговини. За формою рельєфу вона є рівнинно-хвилястою (230-300 м) і горбисто-пасмовою (300-400 м); 2) середнє передгір'я, що характеризується лісолучними та лісо-лучно-степовими ландшафтами, і яке простягається порівняно вузькою смугою між долиною Дністра та північно-східним підніжжям Українських Карпат. Передкарпаття є рівнинно-передгірською провінцією Українських Карпат, його складають горбисті передгір'я з висотами 400-600 м; 3) гірська частина, яка починається на південний захід від умовної, чітко вираженої ізогіпси, що проходить біля населених пунктів Болахів-Долина-Перегіньське-Солотвин-Надвірна-Яблунів-Косів-Кути. Тут переважає середньогірний тип рельєфу, висоти коливаються в межах 1000-1500 м. Гірська частина Івано-Франківщини представлена Східними Карпатами, які розділені долинами на гірські масиви і пасма, зокрема – Горгани, Покутсько-Буковинські Карпати,

Чорногора, Гринява, Чивчини тощо.

Складна геологічна та геоморфологічна будова території Івано-Франківського Прикарпаття проявилася у формуванні численних і різноманітних пам'яток неживої природи. На території дослідження за предметним принципом виділяються такі типи геологічних природних пам'яток:

- стратиграфічні, які представлені природними і штучними відслоненнями гірських порід, що є типовими розрізами різних підрозділів і меж, вони є морфологічними ознаками рельєфу земної поверхні. Це можуть бути урвища, останці, сейсмодислокації, нагромадження обвалених порід тощо;

- тектонічні, які мають морфологічні риси рельєфу або особливості геологічної структури, що показують наслідки діяльності тектонічних і неотектонічних процесів;

- геоморфологічні, формування яких зумовлене ендегенними й екзогенними процесами. Це можуть бути гірські масиви, скелі, химерні форми рельєфу, форми карсту тощо;

- гідрогеологічні – місцезнаходження унікальних водоспадів, джерел як цікавих геоморфологічних, стратиграфічних і тектонічних пам'яток неживої природи.

У переважній більшості геологічні пам'ятки Прикарпаття мають комплексну цінність, і тому вони поділяються на підкласи пам'яток – геолого-геоморфологічні, гідролого-геоморфологічні, стратиграфічно-тектонічні, стратиграфічно-геоморфологічні тощо.

Територія Прикарпаття є заселеною ще з епохи неоліту. І, починаючи з цих часів, населення згаданої місцевості знаходило в геолого-геоморфологічних об'єктах духовний (сакральний) зміст. Аналіз сакральної складової сутності об'єктів неживої природи довів, що в межах Івано-Франківської області мають велике паломницьке і туристично-рекреаційне значення такі об'єкти неживої природи:

- вершини гір;
- скельні комплекси;
- гідрооб'єкти;
- гроти.

Аналіз діаграми (рис. 1), свідчить про те, що найбільший відсоток сакральних природних об'єктів становлять такі виділені нами їх групи, як скельні комплекси і гідрооб'єкти (по 41% кожна), меншою мірою – вершини гір (15%), і найменше – гроти (3%).

Одними з найпоширеніших сакральних об'єктів є скельні комплекси – скелясті виступи пісковиків. Багато з них у дохристиянські часи являли собою комплекси-святилища та

культові камені, а пізніше більшість із них стали місцем перебування опришків і їх очільника Олекси Довбуша. Деякі скельні комплекси набули сакрального значення вже в нові та новітні часи, що пов'язано із різними етапами національно визвольної боротьби

українського народу на Прикарпатті. Детальні дослідження сакральної спадщини Галицької Гуцульщини, зокрема і скельних комплексів-святилищ, представлені у праці «Старожитності Гуцульщини» М. В. Кугутяка [13].

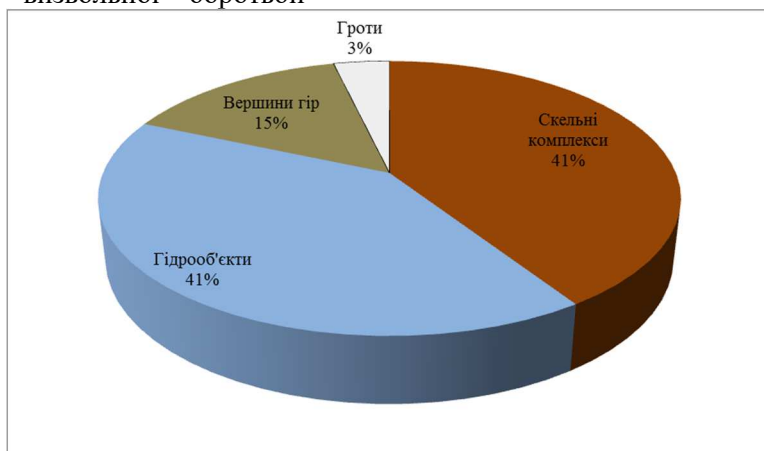

Рис. 1. Співвідношення груп сакральних об'єктів неживої природи за геолого-геоморфологічними ознаками

Вагоме сакральне значення серед об'єктів неживої природи Прикарпаття мають гідрологічні пам'ятки, зокрема, цілющі джерела, водоспади та озера.

Сакральний зміст вершин гір, як геолого-геоморфологічних об'єктів, полягає в тому, що вони сприймаються, як «місця сили» – які,

зазвичай, володіють сильною енергетикою, що впливає на внутрішній світ людини, надає їй сил та енергії. Гірські вершини дуже часто були місцем, де проводилися релігійні обряди, сакральні ритуали, календарно-астрономічні спостереження.

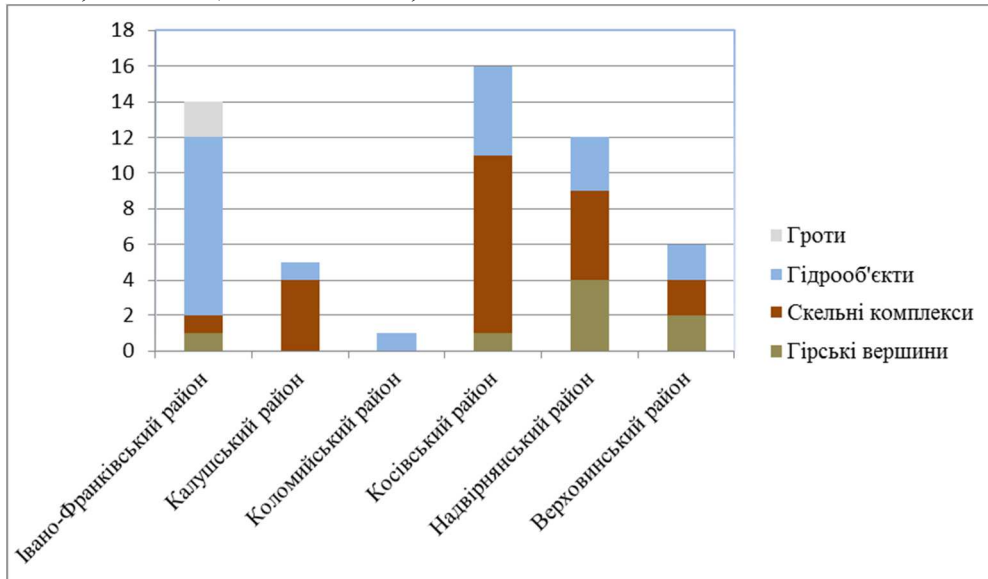

Рис. 2. Співвідношення груп геолого-геоморфологічних об'єктів із зазначенням їхнього сакрального змісту за адміністративними районами Івано-Франківської області

Цінними і унікальними сакральними природними об'єктами в Івано-Франківській області є гроти, в яких у різні часи служили монахи. Ці печери були не тільки місцем проживання монахів, але й місцем захисту від переслідувань.

Таким чином, на формування сакральних об'єктів неживої природи Івано-Франківської

області вплинули ендегенні та екзогенні чинники. Їх формуванню сприяли геолого-геоморфологічні процеси, зокрема вивітрювання, карст, виходи підземних вод, комплексна дія кількох процесів. Аналізуючи сакральний зміст геолого-геоморфологічних об'єктів, важливо відзначити, що деякі з них є сакральними тому, що природа сама по собі є «священна», а

Рис. 3. Розташування та різноманітності геолого-геоморфологічних об’єктів Прикарпаття із зазначенням їх сакрального змісту

- Умовні позначення:
- Вершини гір
  - Гідрооб’єкти
  - Скельні комплекси
  - Гроти

інші набули сакрального характеру через використання їх у релігійному житті, зв'язок із ними історичних героїв та подій.

Для візуалізації особливостей розташування та різноманітності геологічних, геоморфологічних та гідрооб'єктів Прикарпаття, які мають сакральний зміст, пропонуємо діаграму (рис. 2) та картосхему (рис. 3).

Аналіз даних картосхеми та діаграми свідчить про те, що сакральні об'єкти неживої природи в межах Івано-Франківщини розташовані нерівномірно, більшість із них розміщені в гірській та передгірській частині області, що ще раз доводить залежність наявності пам'яток неживої природи від геолого-геоморфологічних процесів. Найбільшу концентрацію сакральних природних пам'яток простежуємо в межах Косівського району – 16 об'єктів. 14 сакральних об'єктів розташовані на території Івано-Франківського району, 12 – розміщені в Надвірнянському районі, 6 – у Верховинському, 5 – у Калуському і 1 в Коломийському районі. Значна частина пам'яток знаходиться на територіях, які належать до національних парків, зокрема таких, як: «Гуцульщина», «Синьогора», Карпатського та Верховинського національних природних парків.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Отже, складність літолого-структурної будови, а також внутрішні і зовнішні процеси в ландшафтах, сприяли утворенню на Прикарпатті великої

кількості геологічних, геоморфологічних та гідрогеологічних об'єктів неживої природи, які є геологічною спадщиною України й візуально розкривають геологічну історію планети, особливості формування ландшафтів минулого, а також є місцями формування природних осередків духовності. Вони мають попит із боку туристів, оскільки вони цінні не лише як об'єкти науково та освітнього значення, а і як рекреаційні та туристичні атракції.

Їхній сакральний зміст дає можливість для розвитку релігійного туризму, зокрема, в таких напрямках як:

- сакральний туризм – де геолого-геоморфологічні об'єкти виступають як об'єкти сакрального характеру (під час відвідування яких людина усвідомлює свій зв'язок з духовним потойбіччям);

- релігійний туризм - можливість використання пам'яток неживої природи як об'єктів для вивчення історії релігій;

- паломницький туризм – де вершини гір, скельні комплекси, гідрооб'єкти та гроти є місцем зцілення, молитви, покаяння, подяки;

- езотеричний туризм – де геолого-геоморфологічні об'єкти можуть сприяти розширенню традиційного релігійного світосприйняття. Результати дослідження можна використовувати під час створення туристичних маршрутів у Івано-Франківській області, а також для розроблення заходів для збереження сакральних природних місць.

Перелік сакральних об'єктів неживої природи в межах Івано-Франківського Прикарпаття:

– вершини гір:

1. Гора Говерла – хр. Черногора, Надвірнянський район.
2. Гора Піп Іван – хр. Черногора, Надвірнянський район.
3. Гора Бребенескул – хр. Черногора, Надвірнянський район.
4. Гора Ребра – хр. Черногора, Верховинський район.
5. Гора Шпиці – хр. Черногора, Верховинський район.
6. Гора Грегит – с. Космач, Косівський район.
7. Гора Маковиця – м. Яремча, Надвірнянський район.
8. Чортова гора – с. Пуків, Івано-Франківський район.

– скельні комплекси:

1. Скелі Довбуша – с. Бубнище, Калуський район.
2. Сокільський гірський хребет – (Лесівські камені; Гарбузівські; Ведмежі ворота; Татарівські камені; Юдаківський (Латунський) камінь; Кашицький камінь (Голова Довбуша); Семенків камінь (Церковці); Сокільський камінь (Яворівський, Свинячий гук); Скеля-камінь Люлька;), с. Бабин, Косівський район.
3. Лесівські камені – с. Великий Рожан, Косівський район.
4. Гарбузівські камені – с. Великий Рожан, Косівський район.
5. Писаний Камінь – с. Верхній Ясенів, Верховинський район.
6. Камінь Довбуша – с. Город, Косівський район.
7. Терношорська Лада – с. Снідавка Косівський район.
8. Вухатий Камінь – с. Дземброня Косівський район.
9. Білий Камінь або Камінь Довбуша – с. Дора, Надвірнянський район.
10. Камінь Довбуша – с. Космач, Косівський район.
11. Лисина Космацька – с. Космач, Косівський район.
12. Камінь Шугая – с. Микуличин, Надвірнянський район.
13. Камінь (Торган Великий) – с. Микуличин, Надвірнянський район.

14. Томаківський камінь – с. Розтоки, Косівський район.
  15. Камінь Довбуша – с. Снідавка, Косівський район.
  16. Скельний коридор Довбушанки – біля сіл Криворівня, Верхній Ясенів, Красноїлля Верховинський район.
  17. Павлівський камінь – с. Князівське, Калушський район.
  18. Каміні Колибач і Воронячий дзьоб – с. Грабів, Калушський район.
  19. Скельний монастир – с. Ямниця, Івано-Франківський район.
  20. Яремчанські скелі Довбуша – с. Ямна, Надвірнянський район.
  21. Пасічнянські мальовничі скелі «Процай молодість» – с. Пасічна, Надвірнянський район.
  22. Цапіві скелі – с. Церківна, Калушський район.
- гrotи:
1. Блаженний Камінь – с. Манява, Івано-Франківський район.
  2. Грот Монаха – с. Одаїв, Івано-Франківський район.
- гідрооб'єкти:
1. Джерело, де з'явилася Матір Божя – с. Грабовець, Івано-Франківський район.
  2. Криниця Святого Духа – с. Сілець, Івано-Франківський район.
  3. Погінське джерело – с. Погоня, Івано-Франківський район.
  4. Вода з Блаженного каменя – с. Манява, Івано-Франківський район.
  5. Далешівське джерело – с. Далешове, Коломийський район.
  6. Джерело кохання – м. Косів, Косівський район.
  7. Княжа криниця – с. Крилос, Івано-Франківський район.
  8. Сірководневе джерело – с. Шешор, Косівський район.
  9. Джерело Франциска – с. Крилос, Івано-Франківський район.
  10. Липівське джерело – с. Липівка, Івано-Франківський район.
  11. Джерело Матері Божої – с. Фрага, Івано-Франківський район.
  12. Іванова криниця – с. Пістинь, Косівський район.
  13. Цілюще джерело – с. Черганівка, Косівського району.
  14. Джерело святого Іоана – с. Підмихайля, Калушський район.
  15. Цілюще джерело – с. Маріямпіль, Івано-Франківський район.
  16. Купальня цілителя Пантелеймона – с. Красник, Верховинський район.
  17. Містичні водоспади – с. Черганівка, Косівського району.
  18. Манявський водоспад – с. Манява, Івано-Франківський район.
  19. Водоспад Бухтівець, с. Букове, Надвірнянський район.
  20. Говерлянський водоспад – хр. Чорногора, Надвірнянський район.
  21. Озеро Несамовите – хр. Чорногора, Надвірнянський район.
  22. Озеро Марічейка – хр. Чорногора, Верховинський район.

Література:

1. Бондар Ю. О. Геологічні пам'ятки природи та критерії їхньої оцінки. Збірник наукових праць Інституту геологічних наук НАН України. 2011. Вип. 4. С. 24–27.
2. Бондарчук В. Г. Геологические памятники Украины. К.: Знание, 1961. 80 с.
3. Брусак В., Бакун В. Методичні аспекти класифікації і паспортизації геолого-геоморфологічних пам'яток природи. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2011. Вип. 39. С. 44–51.
4. Ващенко В. О., Гнилко О. М. Про стратиграфію та седиментологічні особливості неогенових молас Бориславсько-Покутського та Самбірського покривів Українського Передкарпаття. Геологія і геохімія горючих копалин. 2003. Вип. 1. С. 87–101.
5. Воловик В. М. Сакральні ландшафти: до постановки питання. Географічна наука і практика: виклики епохи: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті. 2013. С. 67–71.
6. Гнилко О. М. Тектонічне районування Карпат у світлі терейнової тектоніки. Ст. 2. Флішові Карпати - давня акреційна призма. Геодинаміка. 2012. Вип. 1. С. 67–78.
7. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / [Гриценко В. П., Іщенко А. А., Русько Ю. О., Шевченко В. І.]. – К.: Препринт НАН України, Центральний науково-природничий музей, 1995. – 60 с.
8. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія. У 2-х т. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. С. 78–126
9. Денисик Г. І., Страшевська Л. В., Корінний В. І. Геосайти Поділля. Вінниця : Вінницька обласна друкарня, 2014. 216 с.
10. Закон України "Про природно-заповідний фонд України". Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. С. 1130-1156.
11. Канська В. В. Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля. Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. 2010. Вип. 21. С. 105 – 111.
12. Ковалёв А. П. Ландшафт сам по себе и для человека : монография. Харьков: «Бурун Книга», 2009. 928 с.
13. Кугутяк М. В. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. Івано-Франківськ: [Манускрипт-Львів]. 2011. 452 с.
14. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України : підручник. Київ: Знання, 2006. 511 с.
15. Палиенко Э. Т. Поисковая и инженерная геоморфология. К.: Вища школа, 1978. 200 с.
16. Романчук С. П. Сакральні ландшафти. Проблеми ландшафтного різноманіття в Україні. Зб. наук. праць. К. : Інститут географії НАНУ, 2000. С. 144–146.

17. Самоїленко Л. В. Геологічні пам'ятки природи як об'єкти природно-заповідного фонду (проблемні питання). Геологічний журнал. 2020. Вип. 2. С. 52–62.
18. Словник української мови [Електронний ресурс] // – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/s/sakralnyj>
19. Стецюк В. В. Про ознаки методологічної єдності геологічних та геоморфологічних пам'яток. Шості Сумські наукові географічні читання. 2021. С. 74–81.
20. Ступка О. С. Джерело осадів Карпатського флішу – геодинамічний аспект. Геодинаміка. 2008. Вип. 1(7). С. 39–46.
21. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2015. С. 343–405.
22. Шевчук Л. Т. Сакральна географія : навч. посіб. Л. : Вид. центр Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2000. 160 с.
23. Hultkrantz A. Ecology of Religion: Its Scope and Methodology. The Hague: Mouton Publishers, 1979. P. 221–235.

References:

1. Bondar Yu. O. Neolohichni pamiatky pryrody ta kryterii yikhnoi otsinky. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu heolohichnykh nauk NAN Ukrainy. 2011. Vyp. 4. S. 24–27.
2. Bondarchuk V. H. Neolohicheskye pamiatnyky Ukrainy. K.: Znanye, 1961. 80 s.
3. Brusak V., Bakun V. Metodichni aspekty klasyfikatsii i pasportyzatsii heoloho-heomorfolohichnykh pamiatok pryrody. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya heohrafichna. 2011. Vyp. 39. S. 44–51.
4. Vashchenko V. O., Hnylko O. M. Pro stratyhrafiiu ta sedymentolohichni osoblyvosti neohenovykh molas Boryslavsko Pokutskoho ta Sambirskoho pokryviv Ukrainskoho Peredkarpattia. Heolohiia i heokhimiia horiuchykh kopalyn. 2003. Vyp. 1. S. 87–101.
5. Volovyk V.M. Sakralni landshafty: do postanovky pytannia. Heohrafichna nauka i praktyka: vykyky epokhy: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 130-richchiu heohrafii u Lvivskomu universyteti. 2013. S. 67–71.
6. Hnylko O. M. Tektonichne raionuvannia Karpat u svitli tereinovoï tektoniky. St. 2. Flishovi Karpaty - davnia akreysiina pryzma. Heodynamika. 2012. Vyp. 1. S. 67–78.
7. Heolohichni pamiatky pryrody Ukrainy: problemy vyvchennia, zberezhennta ta ratsionalnoho vykorystannia / [Hrytsenko V.P., Ishchenko A.A., Rusko Yu.O., Shevchenko V.I.]. – K.: Preprynt NAN Ukrainy, Tsentralnyi naukovo-pryrodnychi muzei, 1995. – 60 s.
8. Hrodzynskiy M. D. Piznannia landsaftu: mistse i prostir : monohrafiia. U 2-kh t. K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2005. S. 78–126
9. Denysyk H. I., Strashevska L. V., Korinnyi V. I. Heosaity Podillia. Vinnytsia : Vinnytska oblasna drukarnia, 2014. 216 s.
10. Zakon Ukrainy "Pro pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy". Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 34. S. 1130–1156.
11. Kanska V. V. Konstruktyvno-heohrafichnyi analiz antropohennykh istoriko-arkheolohichnykh zapovidnykh ob'ektiv Podillia. Naukovi zapysky Vinnytskoho peduniversytetu. Ser. Heohrafiia. 2010. Vyp. 21. S. 105 – 111.
12. Koval'ev A. P. Landshaft sam po sebe y dlia cheloveka : monohrafiia. Kharkov: «Burun Knyha», 2009. 928 s.
13. Kuhutiak M.V. Starozhytnosti Hutsulshchyny. Dzherela z etnichnoi istorii naselennia Ukrainykykh Karpat : kataloh pamiatok istorii ta kultury : u 2 t. Ivano-Frankivsk: [Manuskrypt-Lviv]. 2011. 452 s.
14. Marynych O. M., Shyshchenko P. H. Fizychna heohrafiia Ukrainy : pidruchnyk. Kyiv: Znannia, 2006. 511 s.
15. Palyenko Э. Т. Poyskovaia y ynzhenernaia heomorfolohiia. K.: Vyshcha shkola, 1978. 200 s.
16. Romanchuk S. P. Sakralni landshafty. Problemy landshaftnoho riznomanittia v Ukraini. Zb. nauk. prats. K. : Instytut heohrafii NANU, 2000. S. 144–146.
17. Samoilenko L. V. Heolohichni pamiatky pryrody yak ob'ekty pryrodno-zapovidnoho fondu (problemni pytannia). Heolohichni zhurnal. 2020. Vyp. 2. S. 52–62.
18. Slovnyk ukrainskoi movy [Elektronnyi resurs] // – Rezhym dostupu do resursu: <http://sum.in.ua/s/sakralnyj>
19. Stetsiuk V. V. Pro oznaky metodolohichnoi yednosti heolohichnykh ta heomorfolohichnykh pamiatok. Shosti Sumski naukovi heohrafichni chytannia. 2021. S. 74–81.
20. Stupka O. S. Dzherelo osadiv Karpatskoho flishu – heodynamichni aspekt. Heodynamika. 2008. Vyp. 1(7). S. 39–46.
21. Shablii O. I. Suspilna heohrafiia: teoriia, istoriia, ukrainoznavchi studii. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2015. S. 343–405.
22. Shevchuk L. T. Sakralna heohrafiia : navch. posib. L. : Vyd. tsentr Lvivskoho nats. un-tu im. Ivana Franka, 2000. 160 s.
23. Hultkrantz A. Ecology of Religion: Its Scope and Methodology. The Hague: Mouton Publishers, 1979. P. 221–235.

Abstract:

Mariia KHMICH. PREREQUISITES AND TOURISM AND RECREATION SIGNIFICANCE OF THE SACRALIZATION OF MONUMENTS OF ANIMAL NATURE IN THE IVANO-FRANKIVSK REGION

There is a large number of geological and geomorphological monuments in Prykarpattia, which, in addition to scientific significance, also have a sacred significance, since the objects of inanimate nature were among the first that people used in religious life, endowing them with supernatural power. Nowadays, many geological and geomorphological objects of the Ivano-Frankivsk region have significant potential for use in religious tourism and the formation of the spiritual and religious worldview of the population.

Ukraine has great potential for the development of tourism and recreational activities. Ivano-Frankivsk region within the Carpathian region is located in the foothills and mountainous part of the Ukrainian Carpathians and is characterized by significant bio- and geodiversity and picturesque landscapes. On the territory of the region, as a result of complex internal and external geological and geomorphological processes, unique, valuable and diverse geological and geomorphological monuments of nature were formed, their purposeful and systematic study is an important direction of scientific research, because monuments of inanimate nature are not reproducible and can undergo anthropogenic and other influences. Geological and geomorphological objects were among the first natural objects to which people attached sacred meaning, believed in their spiritual properties and supernatural power. Many geological and geomorphological monuments of Prykarpattia within Ivano-Frankivsk region have significant potential for use in religious tourism and formation of the spiritual and religious worldview of the population.

The article analyzes scientific views on the definition of the concepts: "natural monument", "inanimate nature monument", "geological natural monument", "sacred object", the main features of the geological and geomorphological structure of the study area are investigated in the context of possible the acquisition of sacred meaning by natural objects, the diversity and peculiarities of the location of geological and geomorphological monuments of Prykarpattia with an indication of their sacred meaning are determined, the tourist and recreational significance of sacred objects of natural origin in Prykarpattia is outlined.

It was established that the complexity of the lithologic-structural structure, as well as internal and external processes in the landscapes, contributed to the formation of a large number of geological, geomorphological and hydrogeological objects of inanimate nature in the Carpathians, which are the geological heritage of Ukraine, and are also places of sacred significance. Within the limits of Ivano-Frankivsk region, among the geological and geomorphological monuments, the following groups of inanimate objects of a sacred nature are distinguished: mountain peaks, rock complexes, water objects, grottoes. In the percentage ratio of groups of sacred objects of inanimate nature by geological and geomorphological features, we can see that the largest percentage of sacred natural objects is made up of such groups as we have highlighted, such as rock complexes and hydro objects (41% each), to a lesser extent - peaks mountains (15%), and the least - caves (3%).

Sacred objects of inanimate nature within Ivano-Frankivsk region are unevenly located, most of them are located in the mountainous and foothills of the region, which once again proves the dependence of the presence of monuments of inanimate nature on geological and geomorphological processes, in particular, weathering, karst formation, exits of underground of waters, the complex action of several processes.

The largest concentration of sacred natural monuments can be traced within the boundaries of the Kosiv district - 16 objects. 14 sacred objects are located on the territory of Ivano-Frankivsk district, 12 - located in Nadvirnyanskyi district, 6 - in Verkhovynskyi district, 5 - in Kaluskyi district and 1 in Kolomiyskyi district.

The sacred content of these objects provides an opportunity for the development of religious tourism in the Ivano-Frankivsk region in such directions as: - sacred tourism - where geological and geomorphological objects act as objects of a sacred nature; - religious tourism - the possibility of using monuments of inanimate nature as objects for studying the history of religions; - pilgrimage tourism - where mountain tops, rock complexes, hydraulic objects and grottoes are a place of healing, prayer, repentance, thanksgiving; - esoteric tourism - where geological and geomorphological objects can contribute to the expansion of the traditional religious worldview.

Key words: natural prerequisites, sacred objects of inanimate nature, geological monuments, geomorphological monuments, Ivano-Frankivsk region.

Надійшла 02.08.2022р.